

Zeynep Çelik, *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*,

İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, 9786057685483, 256 s.

Dilruba Kocaişik*

Zeynep Çelik'in¹ kültürel çalışmalar ve tarih türündeki derleme çalışması *Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*, 2020 yılı Ekim ayı itibarıyla Koç Üniversitesi Yayınları'ndan çıktı. Kitap, adını 1872'de Namık Kemal'in *İbret Dergisi*'nde yayınlanan aynı isimli makalesinden² alıyor. Çalışma, yirminci yüzyılın en çok tartışılan metinlerinden olan *Şarkiyatçılık*'tan³ bir asır önce, Osmanlı-Türk entelektüellerinin Avrupa'nın Şark'a ilişkin ön yargı ve yanlışlarla dolu paradigmalarına tepki olarak kaleme aldıkları bazı metinlerden oluşuyor. Zeynep Çelik'in seçkisiyle bir araya getirilen bu metinler roman, şiir, hikâye, makale, dergi ve gazete yazıları gibi birbirinden çok farklı edebi türlere ait olduğu gibi aralarında fotoğraf kolajı gibi görsel yayınlara da yer veriliyor. Çelik'in derlemesindeki isimler, eserdeki sırasıyla: Namık Kemal, Ebüzziya (Tevfik), Halid Ziya, Ahmet Haşim, Halide Edib, Şevket Süreyya, Celal Esad, İsmayıl Hakkı, Ahmed Midhat, Fatma Aliye, Ömer Lütfi, İzzet Melih, Nâzım Hikmet, Ömer Seyfeddin ve Ercümen Ekrem.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, dilruba.kocaisik@stu.fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9337-5845

1 Zeynep Çelik, New Jersey Teknoloji Enstitüsü'nde *distinguished* mimarlık ve tarih profesörü ve Columbia Üniversitesi'nde yarı zamanlı tarih profesörüdür.

2 Namık Kemal, "Avrupa Şark'ı Bilmez", *İbret*, no. 7, 16 Rebiyulahir 1289/23 Haziran 1872, s. 2.

3 Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Kapak tasarımında ilk göze çarpan şey öndeki siyah-beyaz fotoğraf. Kapağın hemen arkasında fotoğrafın hikâyesine de yer veriliyor. Bu anlatıya göre fotoğraf, “Geç Osmanlı döneminin bir kesiminin tipik bir temsili”. Fotoğrafta şair Mehmet Sabri Çağlayan ve babası Tefik Bey’in dönemin dekoratif unsurlarıyla döşenmiş bir stüdyo ortamında, o yılların modasını yansıtan kıyafetlerle çekildikleri görülüyor. İlk bakışta hafif uzun bukleli saçları, dantelli elbisesi ve potin tipi ayakkabılarıyla babasının poz verdiği koltuğun yanı başındaki masaya oturtulmuş bir kız çocuğu fotoğrafı görüyoruz. Ancak bu fotoğraftaki çocuk bir kız çocuğu değil, Mehmet Sabri Bey’in ta kendisi. Çünkü dönemin modası icabı özellikle küçük yaştaki erkek çocuklarının kız gibi! / kızlara özgü elbiseler giydirilerek fotoğraf çekinmeleri 16. yüzyıl resimlerinden de devralınan bir aristokrasi geleneği⁴. Fotoğrafın, “Şark’ın” içerisinde zaten yer alan toplumsal pratikleri göstermesi bağlamında kitabın adı ve içeriği ile örtüştüğünü söyleyebiliriz. Kapak görseli Batı’nın Şark’ı gerçekten bilmediğinin bir kanıtı gibi. Nitekim bu fotoğraf adeta Batı’nın görmek istemediği veya görmezden gelmek istediği bir fotoğraf. Böylece kitabın kapak tasarımının yeterince güçlü görsel malzeme ve sade bir grafik tasarımla sunulduğunu söyleyebiliriz.

Derleme kısmındaki metinlerin çoğu Osmanlı Türkçesi olduğu için doğrudan birincil kaynakların kullanılması, transliterasyonun günümüz imlâsıyla yapılması, doğrudan sadeleştirmeye gitmeden bazı kelimelerin parantez içinde günümüzdeki karşılıklarına yer verilmesi kitabı daha okunaklı hale getiriyor. Kitabın mimarisi ise konular ile başlıkların sayfa yükleri ve görsel kullanımı açısından değerlendirildiğinde dengeli görünüyor.

Yazarın, Bir Söylemin Oluşumu, Bir Derleme, Büyük Kavgalar, Medeniyetin Ölçüsü Sanat, “Şarklı” Kadın ve Ev Hayatı, Pierre Loti Vakası, Mizahın İntikamı ve Son Düşünceler alt başlıklarıyla açtığı bölüm adeta kendisinin tüm kitabın kritiğini yaptığı bir giriş mahiyetinde. Çelik, bu bölümdeki kıyaslamaları ve tespitleriyle arasında *Şarkiyatçılık*’ın da olduğu metinleri adeta birbiriyle konuşarak, metinlerarası bir diyalog alanı açıyor.

Kitabın hedefini “oryantalizm eleştirisinin tarihsel ve coğrafi alanını genişletmek” olarak ortaya koyan yazar, ayrıca oryantalizme itirazlar niteliğindeki farklı Osmanlı-Türk tezlerinden de örnekler veriyor. Zeynep Çelik böylece, derleme kısmında yer almayan bu tür metinlere de atıfta bulunarak tartışmayı genişletmiş ve argümanlarını kuvvetlendirmiş oluyor.

4 <https://www.vanityfair.com/style/2016/10/why-prince-george-wears-shorts> [03.11.2020].

Yazar, bu metinlerin *Şarkiyatçılık* ile kıyaslandığında, Said'in eserindeki temel kuramlarla ortak noktalar taşıdığını belirtiyor. Ancak bu metinlerin *Şarkiyatçılık* kadar ses getirmeyişlerini bir tezat olarak görüyor. Peki, bu uzun zaman farkıyla ortaya konan birikimlerin birbirlerinden farklı etkilere yol açması nasıl açıklanıyor? Bu sorunun cevabı kitapta.

Kitabın derleme bölümü şark konusundaki sorunlu düşünceleri hedef alan Namık Kemal'in "*Avrupa Şark'ı Bilmez*" makalesi ile başlatılıyor. Hemen peşinden Ebüzziya'nın desteği geliyor. "Büyük Kavgalar"da, Tevfik Fikret'in Avrupa'nın Türklerle ilgili basmakalıp düşünceleri üzerine yazdıklarını ve Ahmet Haşim'in yabancı dil saplantısına getirdiği eleştirileri bulabiliyoruz. Yine bu bölümde Halide Edib, harem konusu ile ilgili klişeleri ele alırken; Şevket Süreyya, Avrupa merkezli tarih yazımı ve dönemselleştirmeyi sorguluyor.

Görsel kültür ve sanat konularına yoğunlaşan "Medeniyetin Ölçüsü Sanat" bölümüyle ilişkilendirilen Osman Hamdi tartışması dikkat çekici. Yazarın, Osman Hamdi ve oryantalizm konusundaki yorumları, üzerinde düşünmeye değer. Dönemin oryantalist sanat tartışmalarının mimarlık ve süsleme sanatları etrafında şekillendiğini belirten Çelik, derlemenin bu bölümünde Osmanlı Türk Sanatı ile ilgili önemli bir dönüm noktasını oluşturan Celal Esad ve İsmayıl Hakkı'nın makalelerine yer veriyor. Yazara göre İsmayıl Hakkı'nın makalesi Türk sanatı üzerine yeniden düşünmek için radikal bir çağrı niteliğinde.

"Şarklı Kadın ve Ev Hayatı"nda, özellikle oryantalist resim ve fotoğraflarda bu anlatının merkezine yerleştirilen Doğulu kadın imgelerine karşı yapılan red-diyeler yer alıyor. "Pierre Loti Vakası"nda, Said'in birkaç kez değinerek geçtiği ancak Türk tarafında adeta bir takıntıya dönüşen Loti Meselesi var. Bölüm, Nazım Hikmet'in hiciv dolu sert şiirinden, Tevfik Fikret'in Türkçe bilmediği gibi, Türklükten de hiçbir şey anlamadığını ortaya koyduğu Loti için yazdığı *Aziyade*⁵ eleştirisine kadar beş farklı metinle tamamlanıyor. "Mizahın İntikamı"nda, Ahmet Haşim'in çift hedefli *Gurebahane-i Laklakan*'ından, Ömer Seyfeddin'in mizahi hikâyesi *Gizli Mabel*'inden ve Ercümen Ekrem'in *Şark*'la ilgili klişeleri alaya alan hayâli seyahatnamesinden bölümler okuyoruz⁶.

5 Tevfik Fikret "Aziyade", *Servet-i Fünun*, no. 402, 12 Teşrinisani 1314/24 Kasım 1898, s. 180-184.

6 Ahmet Haşim, "Gurebahane-i Laklakan", *Gurebahane-i Laklakan*, İstanbul, İlhami Fevzi Matbaası, 1928, s. 4-20; Ömer Seyfeddin, "Gizli Mabel", *İfham*, no. 100, 10 Teşrinisani 1335/10 Kasım 1919, s. 3-4; Ercümen Ekrem, *Meşhedi ile Devriâlem*, İstanbul, Suhulet Kütüphanesi, 1927, s. 118-119.

Derleme bölümünü içeren metinler Çelik'in de belirttiği gibi seçilen yazarlar açısından geniş bir ideolojik yelpaze sunuyor. Seçki bize, Şark'la ilgili yanlış bilinenleri düzeltmek için, erkek ağırlıklı ancak aralarında Halide Edib ve Fatma Aliye gibi kadın yazarların da olduğu kolektif bir çabayı gösteriyor. Eserde bir taraftan yazarların gayreti takdir edilirken diğer taraftan da bu çabanın ortak bir kimlik oluşturabilmek için yeterli olmadığı ifade ediliyor. Bu yorumdan sonra ortak kimliğin inşası için gereken sağlam temellerin formülü ise kitapta verilmiyor.

“Son Düşünceler” bölümünde, yazarın kendisinin de ifade ettiği gibi “kitabın konusu olmasa da” Osmanlı oryantalizminden bahsediliyor. Çelik'e göre etnik grupların Osmanlı'da medenileşme misyonu ile ıslah edilmesinin amaçlanması bunun bir örneği. Yazar, kitaptaki metinlerin günümüzle kıyaslanabilecek malzemeler olarak değerlendirmeye açık olduğu çağrısında bulunsa da güncel tartışmalara girmenin kitabın amacı ve kapsamını aşacağını söylüyor.

Şark meselesi, Geç Osmanlı Dönemi mimarlık ve şehirciliği gibi konularda yazdığı ve editörlüğünü yaptığı başka eserleri de bulunan Zeynep Çelik, konusu çok hâkim. Kitap, ayrıca Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) bünyesinde benzer konular etrafındaki *Camera Ottomana*⁷, *Tarihin Merkezine Seyahat*⁸ gibi çalışmalara da referans veriyor. Sözü edilen çalışmalara kaynaklık eden Ömer M. Koç Arşivi'nin bu kitaba da açıldığı görülüyor. Edhem Eldem, Ahmet Ersoy gibi isimlere de atıflar içeren yayın, bize ANAMED çatısı altında bir araya gelen bir ekolü gösteriyor.

Nihayetinde, derlemenin konuya ilişkin neleri içerirken neleri dışarıda bıraktığı sorusu ile ilgili olarak yazar, eserini ucu açık bir proje olarak sunduğunu, eksiklerin okuyucular veya başka kişilerce tamamlanabileceğini ifade ediyor. Kitap bize son söz olarak Tefik Fikret'in ağzıyla “Varsın Avrupa bizi tanımasın!” dedirtiyor.

7 *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914*, der. Zeynep Çelik - Edhem Eldem, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

8 *Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)*, der. Bahattin Öztuncay - Özge Ertem, İstanbul, Koç Üniversitesi Anadolu Araştırmaları Merkezi, 2018.